

APROXIMACIÓ AL PROCÉS TRANSFORMADOR DE LA CIUTAT DE *TARRACO*. DEL BAIX IMPERI A L'EDAT MITJANA

JOAN MENCHON I BES

Taller Escola de Restauració de la Muralla (Tarragona)

JOSEP MARIA MACIAS I SOLÉ

Codex - Arqueologia i Patrimoni (Tarragona)

ANDREU MUÑOZ MELGAR

Museu Bíblic Tarraconense

RESUM

El coneixement de l'urbanisme de la ciutat de Tarragona és un tema abordat els darrers anys per un nodrit grup d'investigadors i estudiosos. Malgrat aquest creixent interès, els problemes al respecte són encara importants i, fins i tot, difícils de resoldre.

Un tema si bé abordat, però encara per estudiar de forma aprofundida, és el de l'evolució urbanística des d'època romana a l'actualitat. En l'article que ara segueix es pretén donar un estat de la qüestió de l'evolució urbana de la ciutat des del Baix Imperi a l'Edat Mitjana, i es fa especial incidència a la influència del Cristianisme en aquesta. Així l'anomenada "crisi del segle III", les transformacions durant el Baix Imperi i període visigot, la "desocupació" durant l'impàs andalusí i la recuperació urbana a partir de l'Edat Mitjana són temes que s'aborden, tot proposant diferents hipòtesis de treball, que com a tals caldrà ratificar o desestimar al compàs de noves investigacions.

PARAULES CLAU

Tarragona, urbanisme, Baix Imperi, visigot, medieval.

ABSTRACT

Many scholars and scientists have been investigating Tarragona's town planning for the last years. Despite of this growing interest, in it, there have been found important problems and others even difficult to solve.

The town development from ther Roman age to our days is a subject wich has been studied but not in a very deep way. What is intended in this article is to give a concrete view of Tarragona's town development, from the period of the Low Empire to the Middle Ages especially remaking the Christian influence in this evolution. The so called "III Century AD crises" the transformation during the Low Empire and the Visigothic period, the "unoccupation" during the islamic time ara mentiaed in this article, proposing different hipotesis wich will be accepted or refuses through future investigations.

KEY WORDS

Tarragona, Town planning, Lake Empire, visigothic, Middle age.

INTRODUCCIÓ

Una de les característiques més importants de les ciutats és la seva constant evolució i transformació. Aquest procés, sovint imperceptible als ulls dels seus habitants, ve condicionat per tota una sèrie de factors determinants, interns o externs, de desigual incidència.

L'antiga ciutat de *Tarraco*, com moltes altres, patí conscientment i inconscient una profunda transformació d'acord amb l'evolució d'una societat romana en continu procés de dissolució. Conseqüència d'aquesta transformació, fou la pèrdua de la

capitalitat política i administrativa, així com els reeixits intents centralistes d'usurpació de la condició de seu primada.

De l'època baix imperial i visigoda no disposem de moltes dades sobre aquest procés. Sabem però, que a la ciutat encara hi romanen al segle V d.C, els últims representants de l'administració romana com el *comes Hispaniarum Asterius* i el *magister militum* Castí. Malgrat això, la capitalitat oficial de la *Diocesis Hispaniarum* resultant de la reforma diocleciana sembla que correspondria a Mèrida (Arce 1982: 51).

Quant a l'època visigoda, tradicionalment s'atribueix a *Tarraco* una pèrdua de poder enfront

Barcino, i alguns historiadors ja veuen en l'estada d'Ataülta a *Barcino* un símptoma d'aquest procés. No obstant això, segons García Moreno (1989: 326), *Tarraco* manté la capitalitat de la *Tarraconensis*, preeminència que, sens dubte, es manté en el pla religiós, tal com reflecteix, per exemple, la llista de seus episcopals visigodes facilitada per l'*Ovetensis* de l'Escorial. En aquesta font, la ciutat de *Tarracona* encapçala la llista de la seva província, a l'igual que les seus de *Emreeta*, *Spali*, *Toleto*, *Narboona*, etc. [segons transcripció d'Albertini (1923) referenciada a Gurt, Ripoll & Godoy, en premsa].

Si inicialment, l'emplaçament i la situació geogràfica foren criteris determinants per a la fundació de la *Tarraco* romana i del seu paper durant l'època tardo-republicana i imperial, aquesta mateixa situació condicionarà a llarg termini la pèrdua d'importància de la ciutat. Així, durant l'ocupació islàmica del llevant mediterrani, la ciutat roman institucionalment deshabitada i serà, a inicis de l'Edat Mitjana quan aquest procés de pèrdua d'importància culmina i es manifesta plenament, fins a tal punt que la reocupació i repoblació de la ciutat respon, exclusivament i única, a un intent de legitimar, mitjançant la recuperació d'una antiga seu metropolitana hispànica, el procés d'independització eclesiàstica catalana respecte l'arquebisbat de Narbona (Pladevall 1991a; 1991c).

Aquest article realitza una anàlisi sintètica de les dades conegudes referents a la transformació morfològica de la ciutat, des del segle III d.C fins a l'ocupació alt medieval. De tota aquesta evolució es pot concloure que, malgrat els profunds canvis que s'experimenten, l'empremta de la ciutat romana persisteix notòriament i que els tractaments urbanístics posteriors es caracteritzen per la continuïtat i l'aprofitament.

LA TRANSFORMACIÓ BAIX IMPERIAL

Com en altres indrets, es documenten a partir del segle III d.C una sèrie d'abandonaments o transformacions en diferents espais residencials urbans amb unes pautes o conductes similars. Lluny de les interpretacions catastrofistes i involucionistes que han caracteritzat l'explicació d'aquestes evidències, actualment es tendeix a valorar aquest segle com l'inici d'un complex procés, conseqüència de la combinació de diversos factors (per l'àmbit mediterrani hispànic veg.: Gutiérrez 1993; Giralt & Tuset 1993, amb abundant bibliografia).

Segons Alföldy, a partir de la segona meitat del segle II, ja s'aprecien dificultats econòmiques en la vida urbana. Des de Marc Aureli es documenten pocs pedestals per estatuës honorífiques, i a partir dels Severs alguns d'alt-imperials son aprofitats com a suport de làpides funeràries. Igualment, la breu

guerra civil del 197 pogué afectar a la ciutat (1991: 38 i seg.). Ja en el segle III, el fet més destacat és la notícia de la destrucció de *Tarraco* en època de Gal·liè per part dels francs. D'aquest fet s'ha escrit molt i, si bé a partir dels textos no es pot apreciar el grau d'afectació que comportà, alguns treballs arqueològics han defensat l'existència d'una destrucció urbana a partir de la localització de tresorers numismàtics i de nivells d'incendi.

Indiferentment de la possible destrucció parcial de la ciutat o de només el seu setge (cf. Arce 1982: 92; 1988: 56 i seg.), és clar que aquest fet històric és insuficient per justificar o entendre tot aquest procés de canvi. A més, la transformació d'una mentalitat i fesomia urbanes no es manifestarien sols per les modificacions morfològiques resultants, sinó per la incapacitat de mantenir o renovar una xarxa urbana, a model de les ja antigues ciutats alt-imperials.

En el cas de *Tarraco* existeixen una sèrie d'evidències físiques que ens dibuixen una realitat arqueològica coincident, que caldria examinar profundament cas per cas i discernir entre aquelles que presenten una correcta interpretació i altres que actuen per mimetisme i autojustificació. No obstant, la concordança genèrica i el context arqueològic i històric general ens fan entendre aquest moment com de profunda transformació.

Es documenten, en excavacions realitzades a la zona d'hàbitat intramurs, algunes evidències estratigràfiques que denoten l'abandó o transformació d'estances alt imperials durant la segona meitat del segle III i/o inicis del segle IV. Aquest fenomen es pot descriure, de forma genèrica, com l'aparició de nivells d'abocament que inutilitzen espais d'hàbitat alt imperials i que, de vegades, cobreixen nivells de cendres interpretats com a fruit d'una destrucció. Per sobre seu, en algunes de les intervencions es constaten nivells de terraplenament i evidències coetànies o posteriors de saqueig arquitectònic. Molt poques vegades s'han constatat evidències estructurals posteriors a aquesta transformació.

Això es documenta, amb més o menys intensitat i claredat, en les excavacions realitzades en la part central intramurs: Rambla Nova 46 i 52, c/ Governador González 7 i 10, c/ Unió 5 i 15, c/ Fortuny 12 (Adserias *et al.* 1986; Bermúdez 1989; 1993); i extramurs: c/ Robert d'Aguiló 38 (Arbeloa 1989a) la zona delimitada pels carrers de Pere Martell/Eivissa/Jaume I/prolongació Mallorca (Adserias *et al.*, en premsa) i a les proximitats de la Casa del Mar (c/ Francesc Bastos). No obstant, l'abandó dels hàbitats extramurs s'inicia genèricament en períodes anteriors. Durant el segle II s'abandona la Vil·la del Parc de la Ciutat (Ted'a 1987) i el c/ Hernández Sanahuja (Terré 1990); i a finals del segle II o inicis III, es constata l'abandonament de les restes del carrer Ramon y Cajal, 24-26 (Terré 1990) o Estanislau Figueres, 17.

Es també en el segle III el moment en què s'abandona el teatre de la ciutat i es documenta l'inici de les grans àrees funeràries fora muralles, amb el ritus de l'inhumació i l'aprofitament de materials constructius i envasos amfòrics com a contenidors funeraris. Aquest seria el cas de la necròpolis paleocristiana o del Francolí amb els "apèndixs" del Parc de la Ciutat, la Casa del Mar, i els carrers propers (Ted'a 1987, amb abundant bibliografia) i de la recentment descoberta de la zona de Mas Rimbau (Benet *et al.* 1992; Remolà *et al.* en premsa).

Si bé aquesta realitat arqueològica és comunament acceptada, l'existència d'una destrucció franca al s. III i a Tarraco és més polèmica. Al nostre parer, de la mateixa manera que no es pot generalitzar arqueològicament a partir d'una notícia històrica, aquesta no es pot rebutjar per la manca de dades arqueològiques fiables, circumstància aquesta que considerem que cada cop es produeix menys a la ciutat de Tarragona. No obstant, en cas que futures troballes permetessin afirmar definitivament aquesta invasió, caldria entendre-la com un fet puntual que no va fer res més que accentuar un procés de transformació ja endegat.

Per altra banda, a més dels fets exposats es coneixen notícies referents a l'embelliment de l'amfiteatre per part d'Heliogàbal, la reconstrucció del Temple d'August amb els Severs, la construcció entre el 286 i 293 d'un *Porticus Iouiae [basilicae]*, la reconstrucció de les *thermae montanae* a finals del segle III o inicis del IV per ordre d'*praeses* eqüestre, tal i com comenta Alföldy (1991: 40). Com aquest autor apunta, són uns fets que evidencien una lenta recuperació econòmica, també precisada per Arce (1982: 92 i seg.).

Malgrat això, el segle IV es caracteritza per la manca de dades arqueològiques i documentals. De les fonts destaca la cita d'Ausoni, qui apunta una certa prosperitat en comptar Tarraco entre les ciutats més importants. En aquesta centúria, possiblement es consumaria el procés gradual d'abandó dels antics habitatges alt-imperials, des de l'extrem meridional, i l'aparició d'una nova mentalitat; produïda per la desaparició de l'evergetisme municipal i una minvada de la població urbana. Com molt bé ha definit S. Gutiérrez, la manca d'inversió privada a les ciutats repercuteix negativament en el manteniment dels seus equipaments més bàsics i les noves construccions presenten un nivell tècnic inferior que es caracteritza per l'aprofitament de materials constructius anteriors, com mostra una legislació protectora dels edificis alt imperials més freqüent a partir del segle III (1993: 18).

D'altra banda, la «proliferación de espacios (rústics o agraris) intramuros se convierte en un indicador de la descomposición paulatina de los vínculos entre la ciudad y su territorio y seguramente evidencia un menor control de su hinterland.» (Gutiérrez 1993: 19). Aquesta "ruralització" dels espais urbans respon a una necessitat bàsica d'auto-

abastiment i, segons Keay, explica l'augment de les importacions mitjançant productes amfòrics en època baix imperial (1987: 394). Tot i aquests canvis, el perímetre murari de la ciutat es manté, tal com evidencia l'ús exclusiu de les àrees funeràries extramurs.

El port igualment es mantindria en condicions, donada la constatació arqueològica de productes importats en època visigoda i el fet de la fugida marítima de Sant Pròsper amb l'arribada dels sarrains. No obstant, les condicions i equipaments d'aquest serien menors que en època alt-imperial. Així ho sembla reflectir l'abandó durant el segle V d'importants estructures a la zona dels carrers Smith/Nou de Santa Tecla (Menchón 1994).

La següent centúria s'inicia després de l'oficialització del cristianisme i d'una llei imperial del 397 que ja autoritza a emprar material procedent de la demolició dels temples, en aquest cas per a la construcció o reparació de muralles urbanes (*Cod. Theod.* 15.1.36; Arce 1982: 94). Urbanísticament és un dels períodes més coneguts i el fet més destacable és la transformació del complex del *Forum Proviuciae Hispaniae Citerioris* i del circ flavi situat intramurs. Aquests espais són aprofitats per a la intal·lació d'habitats urbans, amb les mateixes característiques que el segle anterior: carència d'equipaments de sanejament i aprofitament de materials i estructures constructives (veg. Aquilué 1993; Dupré *et al.* 1988; Dupré & Carreté 1993; Ted'a 1989a, 1989b).

L'ESGLÉSIA I ELS NOUS ELEMENTS CONFIGURADORS DE LA FESOMIA URBANA

Des de mitjan del segle IV, les institucions eclesiàstiques cristianes havien anat assolint a Tarraco una reconeguda presència activa en la vida de la ciutat. A partir del segle V i especialment amb l'entrada del món visigot, el poder dels bisbes s'anirà progressivament enfortint i exerceix un pes notori sobre la vida institucional i religiosa de Tarraco, ocupant en certa forma el buit que havia generat el minvament de poder de les antigues autoritats romanes (cf. Pladevall 1989: 13).

L'Església tindrà una extraordinària capacitat per influir sobre el poder polític i convertir-se en un element institucional de primer ordre; vetllarà per la disciplina eclesiàstica, pel dogma catòlic i, consegüentment, en contra dels moviments herètics; reforçarà la seva autoritat metropolitana i primada i el seu prestigi davant la província de la Tarraconense. Amb la seva capacitat econòmica potenciarà un programa de construccions religioses que influiran de manera molt important en el procés de transformació urbanística i topogràfica de la ciutat (Muñoz 1993: 425-426).

Un dels testimonis literaris més importants per ratificar aquesta realitat és la correspondència de Consenci a Sant Agustí, que ens ofereix una valuosa informació sobre determinades construccions eclesiàstiques i civils de la ciutat a l'any 418. D'aquesta manera se'ns dona a conèixer l'existència d'un *secretarium* o àmbit en el qual el bisbe despatxaria els assumptes eclesiàstics i institucionals. Estaria relacionat amb l'*episcopium*, complex format tradicionalment per la catedral, l'episcopat i el baptisteri. Finalment fa referència al *praetorium* o residència del *comes* i també d'un *monasterium*, del qual era monjo Frontó (Amengual 1987).

Desconeixem on es deuria situar el conjunt episcopal al qual fa referència Consenci. A la part alta de la ciutat, prop dels jardins de la catedral, entre els carrers de St. Llorenç i Sta. Tecla, s'han documentat restes d'estructures àuliques que, segons els estudis de X. Aquilué, podrien estar relacionades amb el palau episcopal d'època visigoda. La construcció d'aquestes estructures es data entre els anys 475 i 525 (Aquilué 1993: 120). Si seguim aquesta hipòtesi caldria pensar en una substitució, en l'època visigoda, de l'antic *episcopium* al que fa esment Consenci; o bé, en una dualitat de conjunts episcopals, exponents institucionals de les dues confessions catòlica i arriana¹.

Un altre document d'extraordinari valor és l'anomenat *Oracional de Verona*, que ens presenta una interessant toponímia relativa a esglésies que existien a la *Tàrraco* visigòtica. Datat a principis del segle VIII, esmenta tres esglésies: Santa Jerusalem o Catedral, Sant Fructuós i Sant Pere; o bé quatre, si acceptem la proposta de Serra Vilaró que considera la Catedral i Santa Jerusalem com esglésies independents (Serra Vilaró 1936: 93 i seg.). Una altra interpretació és la representada per Flórez que només admet dues esglésies, ja que considera Santa Jerusalem com a Església Mare o Catedral i sota l'advocació de Sant Fructuós (cf. Flórez 1769; Arbeloa 1989b).

Les actuals evidències arqueològiques només constaten dues construccions basilicals, i aquestes extramurs: les situades a la necròpolis del Francolí i a l'arena de l'amfiteatre.

La basílica de la necròpolis del Francolí és generada a partir de la veneració de les restes dels sants màrtirs de Tarragona, enterrats en aquesta àrea funerària. Segons els autors, el temple té una cronologia inicial del segle V i una perduració indefinida fins ben entrada l'època visigòtica. Amb aquesta construcció és relaciona la inscripció trobada per Serra Vilaró, [...*Fru*]ctuos*i A*[uguri et Eulogi] (Alföldy 1975: 414-415) i que sembla evidenciar el culte als sants màrtirs en aquest temple. De totes

formes, la documentació que s'ha conservat de les excavacions és en alguns aspectes deficitària, i no permet un estudi crític exhaustiu de les seves estructures.

Pel que respecta a la basílica de l'amfiteatre, les excavacions portades a terme pel Ted'a en aquests darrers anys han donat una gran aportació a l'enteniment de l'edifici basilical i de la seva àrea funerària circumdant (Ted'a 1990). La datació inicial d'aquest conjunt és de finals del segle VI. Un estudi atent a les estratigrafies ens permet constatar que no s'havia aixecat sobre una altra basílica més antiga. Amb tot, és evident que el conjunt guarda una estreta relació amb la memòria del martiri dels sants Fructuós, Auguri i Eulogi.

Al llarg del temps s'han presentat algunes hipòtesis sobre la identificació d'aquests temples amb els que esmenta l'*Oracional de Verona*, però cap d'elles ha pogut ser demostrada per l'arqueologia. Aquest és el cas de la identificació del temple de Sant Fructuós amb la basílica de l'amfiteatre. També s'ha suggerit la idea d'una possible translació del culte de la basílica de la necròpolis a la basílica de l'amfiteatre, cosa que no es pot afirmar amb seguretat, donada la impossibilitat de precisar correctament l'abandó del temple de la necròpolis (cf. Amo 1979).

Cal esmentar també la important àrea funerària documentada recentment a la zona de Mas Rimbau, al sector nord de la ciutat i extramurs. Els aixovars recuperats no han donat cap element simbòlic cristià. Amb tot, podríem hipotetitzar una possible vinculació amb un centre cultural no definit, ja que les àrees funeràries tardanes documentades a *Tàrraco* presenten força aquesta relació. A més, la proximitat d'aquesta necròpolis amb la partida de Sant Pere Sescelades, on se situava un temple romànic sota aquesta advocació, així ho suggereix. Efectivament, Serra Vilaró en base a una notícia del 1174 (recollida actualment en Altisent 1993: doc. 484), on s'esmenta una volta que de temps antics era anomenada de Sant Pere, va situar l'esmentada construcció prop Sant Pere de Sescelades (Serra Vilaró 1936: 108-112). No obstant, una revisió del document situa dita volta i, teòricament el temple, a la capçalera oriental del circ².

Coneixem molt poc sobre les esglésies intramurs de la ciutat. Les evidències arqueològiques i documentals porten a pensar que l'Església Mare o antiga catedral visigòtica estaria situada en una posició privilegiada respecte a l'àrea sacra de l'antic fòrum provincial. Les excavacions que va efectuar Serra i Vilaró a la capella medieval de Sta Tecla la

¹ En un article d'un de nosaltres (Menchon 1992a) existeix una certa confusió formal a l'hora de comentar aquest tema, especialment quant a la bibliografia. Quedi aquí esmenat.

² Hem de precisar que aquest document, força citat, no ha estat objecte d'una revisió crítica. L'estudi d'aquest amb la col·lega Dra Cristina Godoy, a qui agraïm els seus valuosos comentaris, ens fa pensar en aquesta nova ubicació topogràfica, que serà objecte d'un altre treball més aprofundit. Veure en aquest mateix volum el treball de Mn. Gros i C. Godoy.

Vella, situada a l'angle oriental de la Catedral, li portaren a situar l'Església Mare al costat de l'esmentada capella (Serra Vilaró 1960). En canvi, l'estudi de Mn. Salvador Ramon (1984) estableix la teoria que la primitiva catedral de Tarragona estaria situada entre la paret del jardí de Santa Tecla i el lloc on avui hi ha l'església de Sant Llorenç, just al costat de les hipotètiques restes episcopals documentades per Aquilué.

Tant si seguim una hipòtesi o una altra la situació topogràfica resultant respecte a l'emplaçament del temple foral romà ens faria pensar en una clara substitució cultural que accentuaria el prestigi del nou ordre social establert. Aquest fet coincidiria amb la dinàmica d'altres ciutats occidentals on es produeix el mateix fenomen (Barral 1982, amb abundant bibliografia).

Sabem arqueològicament que aquesta zona es desmantella a partir del segle V, i s'hi documenten restes arquitectòniques i funeràries d'època tardorromana i visigòtica. Efectivament, als jardins de la catedral el professor Hauschild trobà dos grans carreus en forma d'arc de ferradura, que a nivell tipològic, corresponen al segle VII i que fan pensar en una construcció religiosa en la zona. A més, es van poder documentar dues inhumacions datables entre els segles V i VI d.C (Hauschild 1983: 16)³.

D'especial interès ha estat l'estudi dels elements arquitectònics hispano-visigots que les excavacions han donat. La sistemàtica situació dels mateixos i el seu estudi tipològic ens facilita una carta arqueològica que ens permet avançar en l'enténim del procés transformador de l'Església sobre la topografia de la ciutat. La primera sistematització científica la va establir Palol (1953) i s'ha vist ampliada en el decurs d'aquestes últimes dècades per estudis puntuals (Sánchez Real 1963; Berges 1974; Ted'a 1990).

D'aquesta manera, s'observa una important concentració d'elements arquitectònics decorats d'època visigoda a la plaça d'en Rovellat, amb la presència d'un edifici visigot de planta rectangular —encara dempeus vàries columnes i arcs—, al que hem de relacionar creus calades i restes d'ornamentació arquitectònica, la qual cosa ens fa pensar que es tracta d'una construcció religiosa, tal i com ja havia plantejat el propi Berges (1974: 167) qui apuntava la possibilitat que les restes formessin part d'una de les esglésies citades al *Codex Veronensis*.

És també interessant la constatació d'enterraments tardans a la Torre de Pilats o Pretori (Balil 1969), així com l'aparició d'algun element arqui-

tectònic decorat d'època visigòtica ja que ens suggereix la possibilitat de trobar-nos a prop d'un edifici de culte religiós. Aquest podria ser el temple de Sant Pere esmentat al *Codex* i situat a la zona de la capçalera oriental del circ, fent referència a l'esmentat document del segle XII.

De gran importància pel coneixement de la vida i la topografia cristiana de la ciutat són els epitafis de dos bisbes del segle VI, Joan i Sergi (Alföldy 1975: 412-413). En el epitafi del segon se'ns indica que el prelat restaurà la teulada del temple i construí un cenobi. No podem, en aquest cas, establir quin era el temple ni on se situava el nou cenobi. És important, de totes formes, la dada que ens parla d'una construcció monacal, com en època de Ticià.

Sens dubte que el paper de l'Església és un dels factors més decisius, si no bé l'únic, en el procés de transformació morfològica de la ciutat d'aquests segles. Les estructures imperials precedents, serviren com a eixos estructurals de la nova articulació d'una ciutat que reduí considerablement el seu perímetre i va omplir els grans espais imperials de l'acròpoli romana, ara lliures de la seva funcionalitat inicial i mancats de tot sentit polític i transcendent.

L'*Episcopium* i el *Praetorium*, signes d'un marcat dualisme de poder en la societat d'aquests moments, amb un conjunt d'esglésies, passaren a configurar la nova silueta de la ciutat i, entorn a elles, es van generar nuclis funeraris que coexistien amb les construccions domèstiques en una complexa xarxa de carrers d'una configuració difícil de determinar. A la part baixa de la ciutat hi trobaríem el port, reduït possiblement a un ancoratge i, entre aquest i l'acròpoli, l'antiga zona residencial alt imperial convertida en l'horta de la ciutat. És interessant comprovar que en el model de ciutat que gosem a imaginar es poden intuir els principals elements que tant caracteritzaran la Tarragona feudal.

L'IMPÀS ISLÀMIC

L'any 713-714, els esdeveniments relacionats amb l'arribada de les hosts islàmiques a Tarraco, van provocar la marxa del bisbe Pròsper i els seus deixebles. Amb la fugida de l'últim prelat, la ciutat sembla ser "abandonada", suposem que de forma progressiva i, després d'oposar resistència, és destruïda segons les fonts (Balañà 1992; Recasens 1975). La ciutat, sense el "motor" eclesiàstic que la caracteritzava i, amb unes dimensions molts costoses d'ocupar i defensar, deixa de tindre "raó d'ésser". A partir d'aquest moment, la historiografia "clàssica" ha vist Tarragona, i per extensió el Camp, com "terra de ningú" fins a la conquesta feudal.

³ A més, l'any 1991 es va realitzar, sense seguiment tècnic, una rasa per a equipaments urbans en el c/ de l'arc de Sant Llorenç. Aquesta rasa va afectar a un nombre d'enterraments no determinats i situats de forma imprecisa en l'època tardo-romana.

En aquest període, el Camp de Tarragona, restaria als límits més llunyans de la marca superior d'*Al Andalus*, entre la influència de Tortosa i Lleida. Virgili es planteja el problema de la *Tarraquna* andalusí mostrant la marginalitat del Camp, una terra de ningú entre Tortosa i Barcelona. Per aquest autor, però, la vella ciutat visigoda tindria un cert poblament, fins i tot s'atreveix a parlar de colonització a partir del segle X. En un altre estudi Virgili, referint-se al Baix Gaià, mostra referències documentals d'explotació agrícola poc abans de la conquesta catalana, sense oblidar les mencions de castells al Camp (1984; 1991). La relectura d'alguns documents de l'època sembla indicar que abans del segle X ja existia una certa ocupació o control comtal. Es fa difícil d'explicar si no, el priorat de Sant Pere d'Embigats a la Conca de Barberà o la cita de Centcelles al segle X. Tot i amb això, no hem de veure la ciutat i el Camp en ebullició humana: les mateixes fonts andalusís defineixen la vella *Tarraco* com una *balda* (Balaña 1992; Benet 1988; Escó, Giral & Sénac 1988).

Malguanyadament tenim poc o res documentat a nivell arqueològic, potser per manca d'estudi. Caldria replantejar-se seriosament una revisió dels materials de fons antics i estudiar sense perjudicis alguns aspectes i documents. Ens trobem amb nous temes a desenvolupar, com la superposició de necròpolis sobre vil·les romanes, o l'ús de les coves com hàbitat, les *speluncae*. Quant al primer tema, podem comptar amb un important nombre de petits cementiris de cista de lloses anteriors a la implantació de la xarxa parroquial i per tant del Feudalisme. Es podrien interpretar com necròpolis de població potser per cristianitzar o mal cristianitzada, amb pervivències de ritus pagans, o enterraments de petits grups que ocuparen espais de zona d'influència andalusí, d'aprisiadors a les zones que tradicionalment s'han pres com "terra de ningú" o d'un *continuum* de població des del Baix Imperi a l'Edat Mitjana (*Catalunya Romànica*, en premsa; Vilaseca & Prunera 1966: 25-46).

Hi ha també, una peça de gran valor artístic, el que es considera *mirhab* conservat a la catedral. Datat en època del califa *Abd-Ar Rahman III* els historiadors no es posen d'acord si és una peça trobada a Tarragona o si procedeix de fora de la ciutat. És evident que en el cas que fos una peça procedent de la ciutat, demostraria l'existència d'un poblament en època andalusí.

L'ESTRUCTURACIÓ DE LA CIUTAT COMTAL

Les disquisicions i la problemàtica que es genera en restaurar Tarragona indiquen l'objectiu de recuperar el paper eclesiàstic de la ciutat cara a la independència respecte la seu de Narbona. Comptem

amb varis intents fracassats, com el de l'abat Cesari el 966, Esclua, o el bisbe Ató de Vic, que el 970 reb el pal·li tarragoní però és assassinat en tornar de Roma (Pladevall 1991a; 1991c, amb abundant bibliografia).

L'any 1090 Ramon Berenguer II endega una campanya militar per fer-se amb Tarragona, primer pas per conquerir Tortosa. Un any després, Urbà II expedeix la butlla *Inter Primas Hispaniarum Urbes*, amb la qual restaura la dignitat metropolitana en mans del bisbe de Vic Berenguer Seniofred de Lluçà. El document suposa de fet la restauració de la ciutat i la concessió és, com diu Pladevall, un premi «als esforços que ha dut a terme el bisbe de Vic» (Pladevall 1991c). Malguanyadament no es va assolir l'objectiu, tot i els diversos esforços per fer-se realitat.

Amb la mort de Seniofred, l'empresa quedà relegada fins que el 1117, moment en què el llegat papal i el comte de Barcelona acorden restaurar la seu tarragonina. El 1118 es lliura la ciutat i el Camp al bisbe Oleguer Bonestruga i el papa Gelasi II el designa arquebisbe de Tarragona. L'impuls colonitzador és encomanat al cavaller normand Robert Bordet, de Colei, o d'Aguiló, a qui l'arquebisbe li cedeix la ciutat amb amplis privilegis el 1129.

No serà fins l'any 1145, quan l'arquebisbe Bernat Tort s'estableix definitivament a Tarragona. I el procés culmina l'any 1154 amb la butlla del papa Anastasi i el paper de Ramon Berenguer IV i l'arquebisbe Roderic Tello, amb el posterior arraconament dels Aguiló (Pladevall 1991a; 1991b; Recasens 1975: 47-88).

Sobta que l'ocupació de Tarragona hagi trigat tant de temps, quan des del segle X la línia del Gaià és consolidada. Aquest retard es pot explicar per la problemàtica històrica del període, la situació fronterera de Tarragona, encara que més dins la influència comtal que andalusí, o la manca d'efectius humans per cuallar l'empresa. Curiosament, les descripcions de la ciutat d'aquell moment, bàsicament islàmiques, mostren Tarragona com un lloc apte per emboscar-se, base per falconades, un amagatall, que li proporcionava un aire de ciutat maleïda, fantasmal. Segurament, el retard fou conseqüència de la combinació de tots aquests factors.

L'intent de restauració del 1090 necessità una mínima estructuració urbana i castral. D'aquest intent coneixem el castell de *Nahalis*, l'església de Sant Salvador i la recuperació de la seu visigoda (Pladevall 1991c) que, com comenta Serra Vilaró, serà anterior a aquesta data en base a l'epitafi de Bernat de Toreyo (Torelló?) (Serra Vilaró 1960, 224-231), i la notícia d'un monestir en obres dedicat a Sant Fructuós (Sitges 1992). Si localitzem topogràficament aquests punts a partir de les dades historigràfiques, s'observa la reocupació de la zona episcopal visigoda, la d'un extrem de l'antic fòrum provincial amb el castell del bisbe de Vic a la torre

de l'Audiència, i l'església de Sant Salvador⁴ a l'actual zona de la plaça de la font, que reproduïx el típic el binomi castell-església. Aquestes dades donen la impressió d'una ocupació un xic estranya, ja que seria més lògic encastellar-se a la part més alta de la ciutat i no ocupar diferents espais de les antigues terrasses romanes.

Aquest posicionament només pot reflectir un projecte de restauració ambiciós que, com hem esmentat, no va reeixir totalment. La situació del castell del bisbe de Vic, sembla que vulgui defensar una zona molt determinada de la ciutat, que mira a l'interior, des d'on podrien arribar els atacs islàmics des de les properes serres de Prades i Llaberia. Potser és en una zona en què les antigues estructures romanes eren força malmeses i calia d'actuar-hi d'alguna manera. Al seu costat, es documenta el Puig Sarrier Jussà, amb una estructura urbana que es desmarxa de la posterior planta de la ciutat del s. XII.

Ja en el segle XII, l'activitat urbanística de Robert Bordet seria molt probablement la fortificació i sanejament de les estructures de la part alta, d'ací la famosa cita d'Olderic Vidal sobre l'estat de l'església mare, abandonada i plena de vegetació. El príncep normand establí la seva fortalesa al castell de Pilats o torre del Pretori, un veritable *donjon* de la ciutat medieval. És, com en època alt-imperial, una estructura disposada simètricament al castell del bisbe de Vic, que tenia possessions en aquestes terres. Així, les dues grans fortificacions dels segles XI i XII dominen el front meridional de la ciutat, i aprofiten uns edificis similars i organitzen al seu costat uns espais urbans que fan de plaça al peu dels castells.

Caldria plantejar-se les característiques de la urbanització medieval de Tarragona, i la seva interrelació entre les actuacions dels segles XI i XII. Es suposa que la urbanització de l'antiga plaça del fòrum seria a partir de mitjan de segle XII. Caldria, potser, considerar una acció prèvia d'en Bordet ja des de finals dels anys 20 de la centúria. D'aquesta manera es podria explicar millor el perquè del canvi urbanístic, al Pla de Sant Miquel, que després explicarem i la no diferenciació de trama prop del castell dels Bordet, cosa que no seria així en cas que la planificació fos posterior i total o que no tingués prou força com per deixar alguna empremta (*Catalunya Romànica*, en premsa; Menchon 1992b; 1993; Riu 1987). De tota manera, la zona d'influència de Robert d'Aguiló, la "*villa veteris comitis*" és un topònim que sembla estendre's extramurs (cf. Altisent 1993: doc. 484).

⁴ És força significativa l'advocació de Sant Salvador, que s'observa en esglésies sobre antigues mesquites, casos de Balaguer, Saragossa o Tudela. Aquest fet obre la possibilitat que Sant Salvador del Corral es trobi sobre o cristianitzi una estructura islàmica d'aquest tipus (cf. Escó, Giralt & Sénac 1988: 14 i seg.).

La ciutat de mitjan segle XII ocupa de nou els espais de les dues antigues terrasses del fòrum imperial i l'àrea compresa entre els seus murs perimetrals i la muralla tardo-republicana. És un primer assentament menor que la ciutat tardo-romana i visigoda, que s'estendria a l'antic circ. La característica fesomia topogràfica i el precedent romà pesen de forma decisòria en la ciutat medieval (Riu 1987).

Recasens diferencia en aquest moment un pla superior —amb una subdivisió a orient i occident— i un inferior que ocupa el circ (Recasens 1975). La zona més alta de la ciutat, l'antic recinte sagrat i l'espai fins a muralla és ocupada pels nous equipaments episcopals. La topografia del lloc li dóna un especial caire estratègic i escenogràfic, ja explotat en època republicana i imperial. Cal tenir present que la recuperació de la ciutat és el restabliment de la seu metropolitana, per tant és bàsic reocupar els antics espais litúrgics i religiosos, materialitzant-se en l'església mare i posterior catedral.

És un espai força ampli, un terç de la ciutat dels segles XII-XIII, que hom ha denominat "acròpoli eclesiàstica". Estaria protegit per la muralla romana i pels paraments conservats del recinte de culte i del fòrum romà, a més dels nous castells del Pabord i el de l'Arquebisbe. El primer és seu de la canònica agustiniana (Serra Vilaró 1960: 52-53), amb importants equipaments a peu de muralla i a pocs metres de la catedral. Se situa en el punt més alt de la ciutat, separat respecte aquesta i conservant l'essència monàstica, ben a prop del claustre de la seu, espai propi dels canonges.

L'altre castell s'emplaça sobre el mur meridional del *temenos* romà, dominant l'enllaç del recinte eclesiàstic amb la ciutat medieval instal·lada a l'antiga plaça de representació del fòrum (Blanch 1951 vol. II: 116; Palma 1958: 14; Serra 1960: 54; Recasens 1975: 217, 350-352; Salvat 1961: 242). La situació d'aquest domina la zona residencial de la ciutat medieval i l'espai comercial i industrial de l'àrea de les plaçes del Fòrum-Oli; i és en relació pròxima amb els castells de Robert Bordet, després del Rei, i el del bisbe de Vic.

La catedral és una construcció que es pot qualificar de desproporcionada per les dimensions i població d'una ciutat com Tarragona; no obstant això, aquesta no fou concebuda per les necessitats de la ciutat sinó a una mena de "justificació" o immanència de la seu metropolitana restaurada. La documentació mostra una seu construïda per l'evergetisme episcopal, amb una dinàmica edilícia lenta i amb problemes entre arquebisbe i el capítol catedralici a l'hora de finançar les obres (Recasens 1975: 367-381).

La seva ubicació espacial ocupa de nou el centre de la plaça del recinte sagrat romà. La construcció s'inicià vers el 1170, cosa que fa pensar en una reutilització prèvia de la primitiva seu visigoda, convenientment adobada. Ben aviat es basteix el claustre

al nord de la catedral (segles XII-XIII), amb una orientació i ubicació estranya, que respon a l'aprofitament de l'angle N del *temenos* romà, en un magnífic estat de conservació. És possible que en el moment de construir la seu, el costat NE es trobava desmuntat ja d'antic per les dependències religioses visigodes.

Al voltant de la seu hem de localitzar una sèrie de dependències religioses: cementiri, capella de Sant Pau (s. XIII) de la infermeria canonical, oficina de l'oficialitat del vicari general i l'hospital, documentat el 1171. Així l'ocupació feudal de l'"acròpoli eclesiàstica" doscentista seria conformada per un complexe religiós-litúrgic centrat en la catedral, i al seu voltant dos conjunts edilicis, plasmació dels dos grans poders religiosos: la canònica agustiniana i les dependències episcopals en possible contuïtat espacial amb l'episcopi d'època visigoda.

L'ocupació urbana de la resta de la ciutat ens mostra, tot llegint l'actual fesomia, dues grans àrees: la plaça del fòrum i els espais compresos entre les estructures eclesiàstiques i la muralla romana. L'antiga plaça foral té ara una distribució ortogonal, amb un eix longitudinal, el carrer Major, i dos de transversals: Cavallers/Nao i Abat-Cuirateries⁵. Aquesta zona ens mostra un urbanisme reticular, amb illes de cases de planta rectangular, condicionat evidentment per les estructures romanes del fòrum⁶. Aquest fet implica, seguint la idea de Riu, una veritable "centuriació" o planificació urbana impulsada per l'organisme de poder (Riu 1987).

Fora dels murs de tancament de la plaça del fòrum l'estructura és, però, diferent. Entre aquest espai habitat i la muralla —fins i tot hauríem de veure els murs de fòrum com una segona muralla

⁵ Aquest darrer eix es troba trencat a la zona del Pla de Sant Miquel, formant part de l'esmentat Puig Sarrier del segle XI. És plausible pensar que si aquí el traçat urbà varia a raó d'una trama urbana preexistent. Cal pensar en la possibilitat de restes d'alguna construcció monumental romana, però no hi ha indicis que testifiquin la idea i la plaça del fòrum provincial és com a tal, un espai no edificat. Es pot suposar en una preexistència d'èpoques posteriors a la romana, però tampoc no hi ha indicis. La darrera opció seria una urbanització a relacionar amb la repoblació de Seniofred de Lluçà, a partir del s. XI.

⁶ Igualment és significativa la perduració de l'eix axial romà, que s'observa tant en la ubicació de la Seu com en el carrer Major amb al portal de l'Olivera sobre el *puluinar* del circ. El fet respon a un aprofitament conscient d'un urbanisme preexistent que serveix per donar una clara escenografia a la ciutat, presidida per la seu metropolitana.

La nova zona residencial medieval ocuparia igualment els antics accessos del fòrum, aprofitant la porta de la plaça del Pallol i a la dels Àngels, perduració en el Portal del Rei, Porta de la Verge Maria i pas per la Baixada del Patriarca, portal de l'Olivera i *puluinar*. D'aquesta manera, les actuals escales de la Seu esdevenen la comunicació axial entre l'"acròpoli eclesiàstica" i la ciutat situada als peus. Aquestes escales aprofiten una escalinata monumental d'època romana i recentment documentada.

interior— es va desenvolupant una mena de "raval intramurs" que s'organitza a partir dels vials que es creen entre les portes d'accés i les terrasses romanes. Igualment, es disposa una comunicació interna que corre paral·lela a la muralla romana.

En aquesta zona es crea una trama urbana en base a vials que, salvant els desnivells del terreny, es dirigeixen a la Porta de Socors, l'únic accés rodat romà conservat fins ara i remodelat a l'Edat Mitjana; o al portal de Sant Antoni i a la portella del baluard homònim. Neixen també placetes que enllacen aquests vials, clares zones de mercat.

Al punt més alt, al peu de muralla es localitzen l'antic escorxador i els topònims de Puig d'en Sitges i d'en Pallas. Aquesta àrea seria probablement un espai lliure constructivament, on cal situar equipaments d'emmagatzematge agrícola, constatat per l'aparició de sitges, en una zona alta i ben defesa per la muralla. Un altre sitjar, segurament de règim eclesiàstic seria entre la muralla i la catedral, concretament a l'actual Seminari, on al s. XIX es van documentar diverses sitjes, i el 1994 s'hi van excavar dues amortitzades al s. XIV. Una nota interessant és l'enllaç que podríem establir entre el carrer de la Mercè i Abat, la qual cosa fa pensar en un vial molt antic, anterior fins i tot a la urbanització de la zona del pla de Sant Miquel.

Els carrers d'En Granada, Talavera, plaça del Rovellat, Santa Anna i plaça dels Àngels fins gairebé el castell de Pilats i la plaça del Rei (*Plateam Comunem*) són ocupats en època baix medieval pel call jueu, i hi hem de localitzar la *villa veteris comitisse*, vídua de Robert d'Aguiló, prop de la fortificació. El call té una situació propera a Pilats que com hem dit seria després castell del rei, potser per la protecció reial de les jueries, i té un accés independent, la portella dels Jueus, defesa per la torre dels Heretges. El cementiri jueu es trobaria prop de la platja del Miracle, en una zona a peu de les vies de comunicació i amb un ús funerari en època romana i d'accés directe des d'aquesta portella.

La defensa de la ciutat manté, adobat i reforçat, el circuit septentrional de la muralla romana, aixecant-se un tancament meridional, el mur vell, situat sobre la línia que separava la plaça del fòrum i el circ. Aquesta nova muralla, del segle XII, es pot seguir a la trama urbana actual, fosilitzada en els carrers de l'Enrajolat i Ferrers amb un portal al final del carrer Major i documentat el 1276: la *Porta Olivarie*, protegida per les torres d'Arandes i del baró de les Quatre Torres, i situada sobre l'accés monumental del fòrum provincial. Les excavacions arqueològiques han evidenciat l'aprofitament d'elements romans, recolçant en les estructures del fòrum i el circ. Tots aquests elements, un cop construïda la Muralleta del segle XIV, patirien un lent abandonament i serien desmuntats i aprofitats per les edificacions de la ciutat (Menchon, en premsa; Menchon & Remolà, en premsa).

A l'angle NE de la muralla, en el punt d'inflexió entre els llenços del passeig de Sant Antoni i Torroja les excavacions realitzades pel CAUT i el TERM l'any 1992 van descobrir el basament d'una torre de planta quadrangular d'època medieval. Al costat de la portella dels Jueus, l'arquebisbe Aspàrec de Barca, al segle XIII, fa aixecar la torre dels Heretges o dels Jueus.

Per Recasens la muralla medieval disposaria de quatre portals: Vallcorba (N conegut com Portal de Socors), el de l'Olivera (S), Sant Antoni (E) i del Roser (W), sense oblidar el del Rei, al costat de Pilats. S'ha de constatar la continuació d'ús de les portelles romanes, cas de la Portella dels Jueus —entrada al call—, o la de la torre del Pabord (Recasens 1975: 214).

Fora muralla, aprofitant les estructures del circ romà, es desenvoluparia el raval del Corral, amb l'església de Sant Salvador del Corral, que cal relacionar amb la documentada al segle XI. Les vivendes aprofitaven les voltes del circ i s'organitzen seguint els vials (cas de la Plaça dels Sedassos i carrer de Sant Domènec) o les estructures romanes (carrer de la Palma sobre la *spina* del circ). És el lloc de celebració de les fires i mercats, de manera que es crea un espai obert sobre l'antiga *arena* del circ, futura plaça de la Font. Darrerament, les excavacions arqueològiques a la Rambla Vella 10, al S del que tradicionalment coneixem com el Corral, mostren una ocupació anterior a la construcció de la Muralleta (s. XIV), la qual cosa amplia la panoràmica suburbana de la ciutat medieval.

En la capçalera oriental del circ es detecta el buidatge intern de la muralla romana, que s'aprofita com edifici tancat amb un arc apuntat, prop seu s'hi documenten també sitges en el farciment de la muralla. També observem aprofitaments en diverses voltes on s'hi basteixen arcs apuntats i s'ha pogut detectar sediment medieval. Al segle XIV l'espai de la façana meridional del circ es tanca amb la "Muralleta" erigida en temps de Pere III i l'arquebisbe Clasquerí. Aquesta construcció tanca la ciutat pel sud amb una muralla de 6 metres d'ample, la mateixa que la romana!.

Extramurs, a peu de muralleta i al costat de Pilats, concretament a la zona de la baixada de la Peixateria i voltes de Sant Ermenegild, es localitza, a partir d'un document de 1174, una volta, antigament coneguda amb el topònim de Sant Pere, uns banys vells i uns de nous, a més d'altres estructures residencials. És significativa, per una banda l'existència de dos banys, i extramurs, en una data diguem-ne antiga, els banys antics són una estructura premedieval o pre-feudal?. Més interessant és el topònim de la volta de Sant Pere, que fa pensar en l'església de Sant Pere del *Codex Veroneusis* (Altisent 1993: doc. 484).

La topografia de les primeres esglésies de Tarragona és també un tema força interessant. Ja

hem comentat més amunt el cas de Sant Salvador, com la primera parròquia, i com a tal, amb fossar.

La informació que ens aporten les butlles indica l'existència de temples a la ciutat de Tarragona. Així la d'Anastasi IV (1154) menciona l'existència de les esglésies de Sant Miquel del Pla, Santa Maria del Miracle, Sant Salvador del Corral i Sant Fructuós. Encara que no apareix a la butlla, el mateix any es bastiria Santa Magdalena de Bell-Lloc.

Tenim una topografia eclesiàstica primerenca en la que cal comptar la recuperació de l'Església Mare, la continuïtat de Sant Salvador del Corral ja des del segle XI i la creació d'esglésies intramurs i fora muralla. Respecte a Sant Salvador tenim la referència, per la donació d'Oleguer al bisbe Ramon Gaufred de Vic de l'església de Sant Salvador (1128). Es converteix en la única parròquia de la ciutat i els ravals, i té per tant les primícies i els drets funeraris, a més d'altres privilegis. El fet indica una continuïtat des del segle XI, amb una ubicació com ja hem dit, a estudiar, i dos fets també a aprofundir. El primer és si es pot relacionar l'església amb la sacralització d'un espai tradicionalment pres com lloc de màrtiri de Sant Fructuós i els seus diaques, i l'advocació de Sant Salvador en la cristianització de mesquites islàmiques.

Altres casos són el de Sant Miquel, amb estructures potser definibles com a sagrera, i Natzaret, documentat el 1214 i prop espacialment del castell del Robert Bordet, ja reial al segle XIII, recordant com ja hem dit el binomi, castell-església; i Sant Llorenç, que coneixem des de 1199 proper al Castell del Patriarca.

Extramurs documentem també un seguit d'esglésies com el santuari dels Sants, l'església de Sant Fructuós, prop del fòrum de la colònia; Sant Pere Sescelades en una zona amb una important necròpoli baix imperial i tardorromana; Santa Maria del Miracle sobre la basílica martirial de l'amfiteatre o Santa Magdalena de Bell-Lloc prop de la de Tabacalera. Aquestes situacions no han de respondre a la mera coincidència sino més aviat a una clara perduració dels llocs com espais de culte. Cas que copsa l'atenció es la notícia a finals del s. XI, concretament el 1091, d'una donació per les obres del monestir de Sant Fructuós. El fet planteja tant una forta acció en la restauració metropolitana com la relació entre aquest monestir i la posterior església de Sant Fructuós (Sitges 1992) així com la recuperació del culte martirial.

Sant Fructuós és prop de l'antic fòrum local, i hom ha suposat que vol sacralitzar un lloc on s'ha volgut localitzar el judici del màrtir tarragoní, a la sala del fòrum (Serra 1936). El segon cas —documentades obres el 1287— és, recordem-ho, en un espai possiblement sagrat en època romana —tradicció d'un *Iseum*— i amb una important necròpoli de cronologia força tardana. El quart es localitza un monestir benedictí depenent de Besalú des del 1155 prop de la necròpoli de Tabacalera.

Es pot observar, doncs, una clara tendència a recuperar i resacralitzar espais religiosos cristians o pagans, amb noves advocacions típiques del moment, cas de Sant Miquel, Sant Pere o Santa Maria, o amb un Sant Frutuós totalment tarragoní i que enllaça amb la recuperació de la seu. Un altre temple, que no esmentem, però que cal tindre en compte, és Sant Miquel del Mar, com església d'un incipient i possiblement important barri marítim a l'actual zona del port, recuperant òbviamment el precedent romà. El cas dels monestirs i convents baix medievals —Sant Francesc, Sant Antoni, Santa Clara i Sant Domènec— mostren una nova pauta topogràfica, com la seva ubicació extramurs i prop dels accesos a la ciutat.

Tarragona, 1994

POST SCRIPTUM

Mentre aquest article es trobava en premsa, es va descobrir un conjunt arquitectònic que s'ha relacionat amb l'estructura d'una hipotètica basílica paleocristiana envoltada d'una zona d'enterraments. La troballa se situa en un solar prop de la Necròpolis Paleocristiana, junt al riu Francolí, on hi ha el projecte de construcció d'un centre comercial (vid. *Diari de Tarragona* 8-10-1994).

Si posteriorment es confirma aquesta realitat, serà un element de gran importància en l'estudi de la complexa topografia de les construccions eclesials extramurs i les raons històriques que impulsaren la construcció d'aquest edifici.

FIGURA 1: Localització d'estratigrafies amb abandonaments a partir dels segles II-III: núm. 1, Pere Martell-Jaume I; núm. 2, Teatre; núm. 3, Fortuny 12; núm. 4, Governador González 10; núm. 5, Governador González 7; núm. 6, Unió 5; núm. 7, Unió 15; núm. 8, Ramón y Cajal 24-26; núm. 9, Hernández Sanahuja 8; núm. 10, Estanislau Figueres 17; núm. 11, Rambla Nova 52; núm. 12, Rambla Nova 46; núm. 13, Robert d'Aguiló 38.

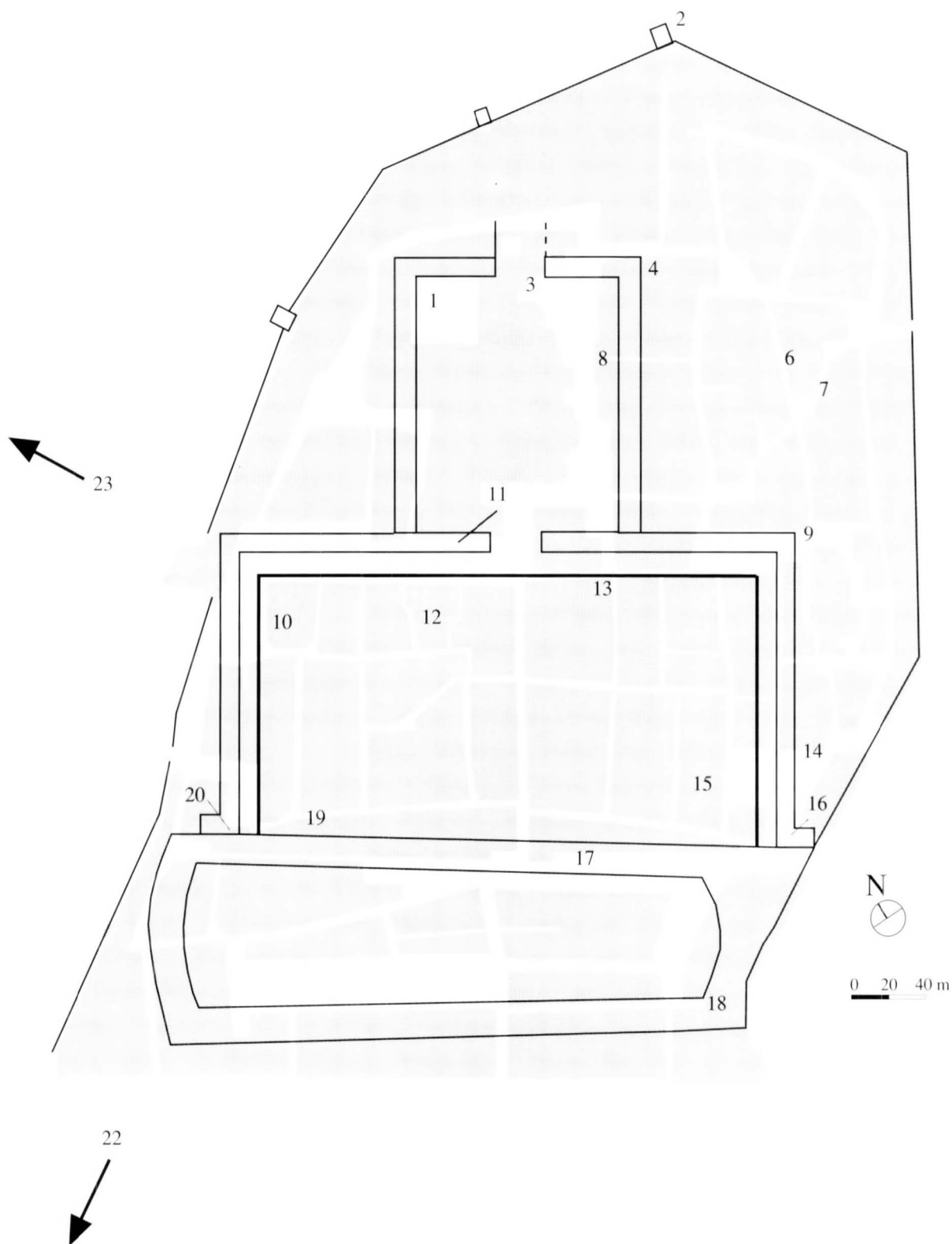

FIGURA 2: Jaciments baix imperials: ; núm. 1, claustre de la catedral; núm. 2, torre de Minerva; núm. 3, Santa Tecla la Vella-jardí catedral; núm. 4, Col·legi d'Arquitectes; núm. 5, Santes Creus 5-9; núm. 6, Santes Creus 12; núm. 7, Hospital de Santa Tecla; núm. 8, plaça del Rovellat-Fòrum; núm. 9, plaça Sant Miquel i Sant Miquel del Pla; núm. 11, Civaderies 37; núm. 12, Misser Sitges; núm. 13, Merceria 11; núm. 14, plaça dels Àngels 2-4; núm. 15, Vila-roma; núm. 16, Pilats; núm. 17, circ, Trinquet Vell; núm. 18, capçalera oriental del circ; núm. 19, Casa Castellarnau; núm. 20, Antiga Audiència; núm. 21, amfiteatre; núm. 22, necròpolis de "Tabacalera" i "annexos"; núm. 23, necròpolis de Mas Rimbau-Mas Mallol.

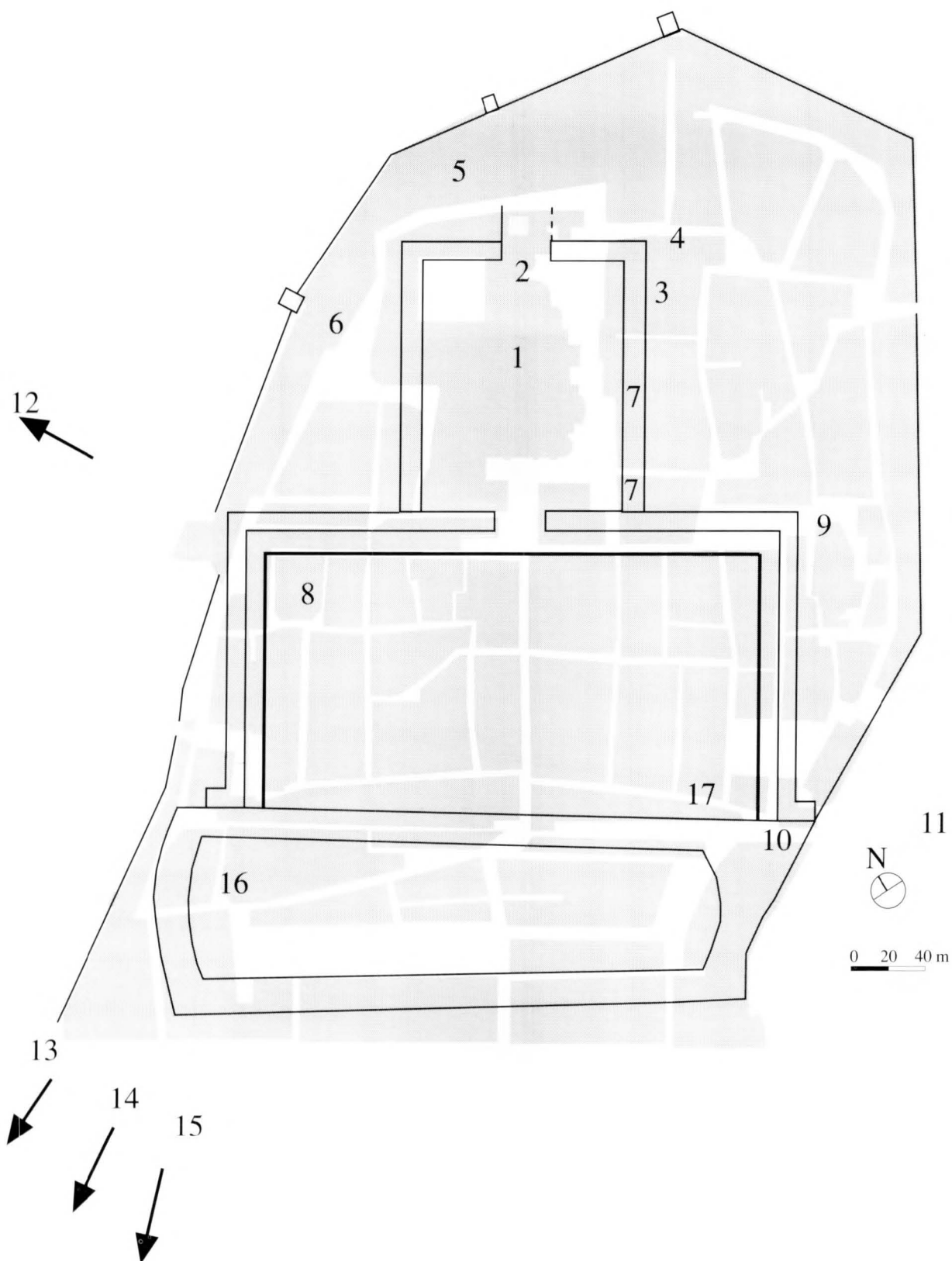

FIGURA 3: Localització d'edificacions religioses visigodes i medievals: núm. 1, Santa Tecla la Vella i catedral visigoda; núm. 2, Santa Tecla, catedral romànic-gòtica; núm. 3, claustre i canònica de Sant Ruf (segles XII-XIII); núm. 4, capella de Sant Pau, infermeria dels canonges (segle XIII); núm. 5, castell del Prepòsit o Pabord; núm. 6, hospital de Santa Tecla (segle XII); núm. 7, església de Llorenç (segle XII); núm. 8, castell de l'arquebisbe o Patriarca i dependències episcopals; núm. 9, església de Sant Miquel del Pla (segle XII); núm. 10, castell del bisbe de Vic (Nahalis?); núm. 11, església de Sant Salvador del Corral (segle XI); núm. 12, església de Natzaret (segle XIII); núm. 13, castell de Robert Bordet o D'Aguiló (segle XII del Rei); núm. 14, antiga volta de Sant Pere, banys i banys vells; núm. 15, "Villa veteris comitisse" (segle XII); núm. 16, call jueu; núm. 17, àrea de mercat; núm. 18, Puig d'en Sitges i d'en Pallas (sitjar i palls) àrea de magatzem agrícola.

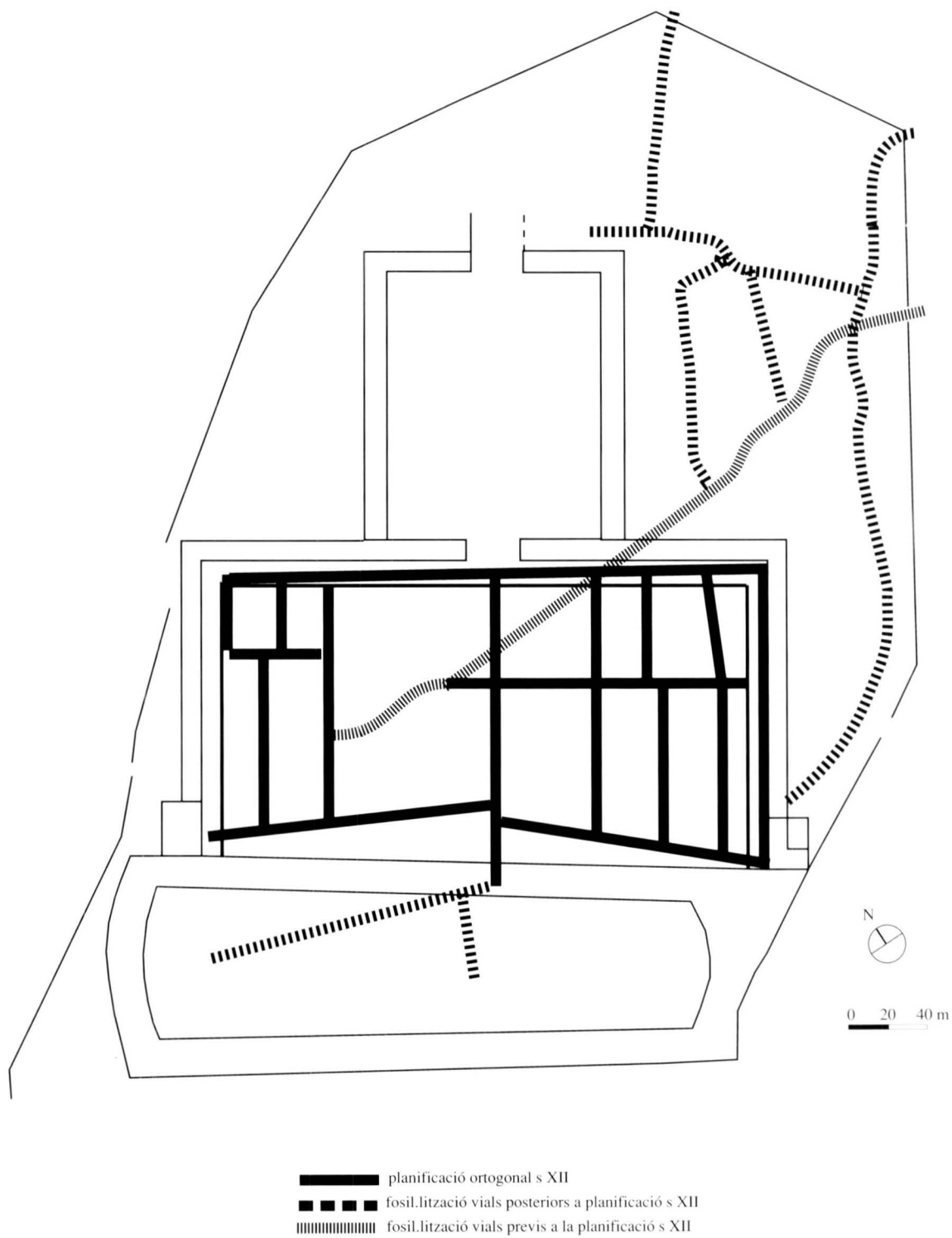

FIGURA 4: Fossilització de trames urbanes medievals a la topografia actual.

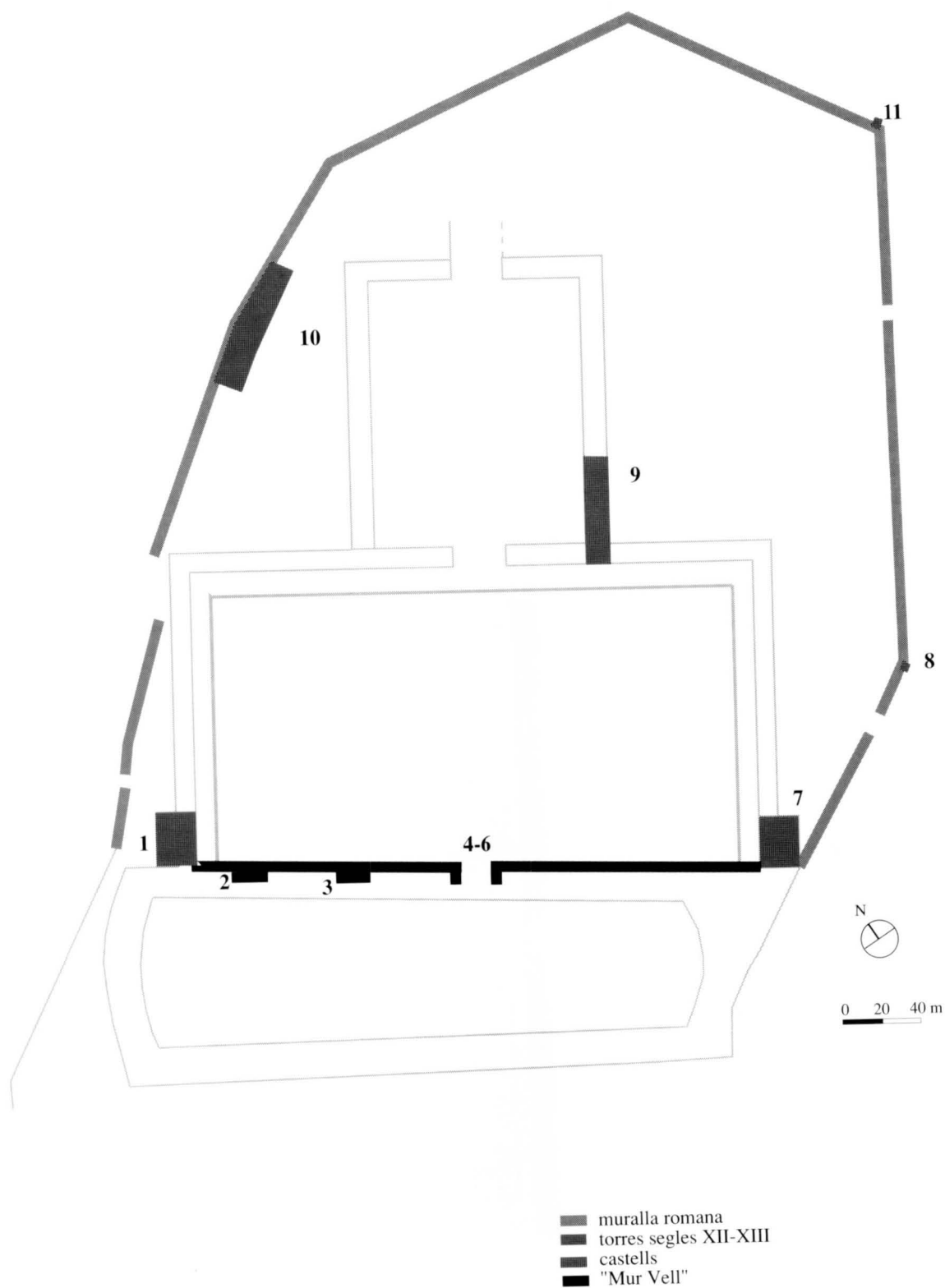
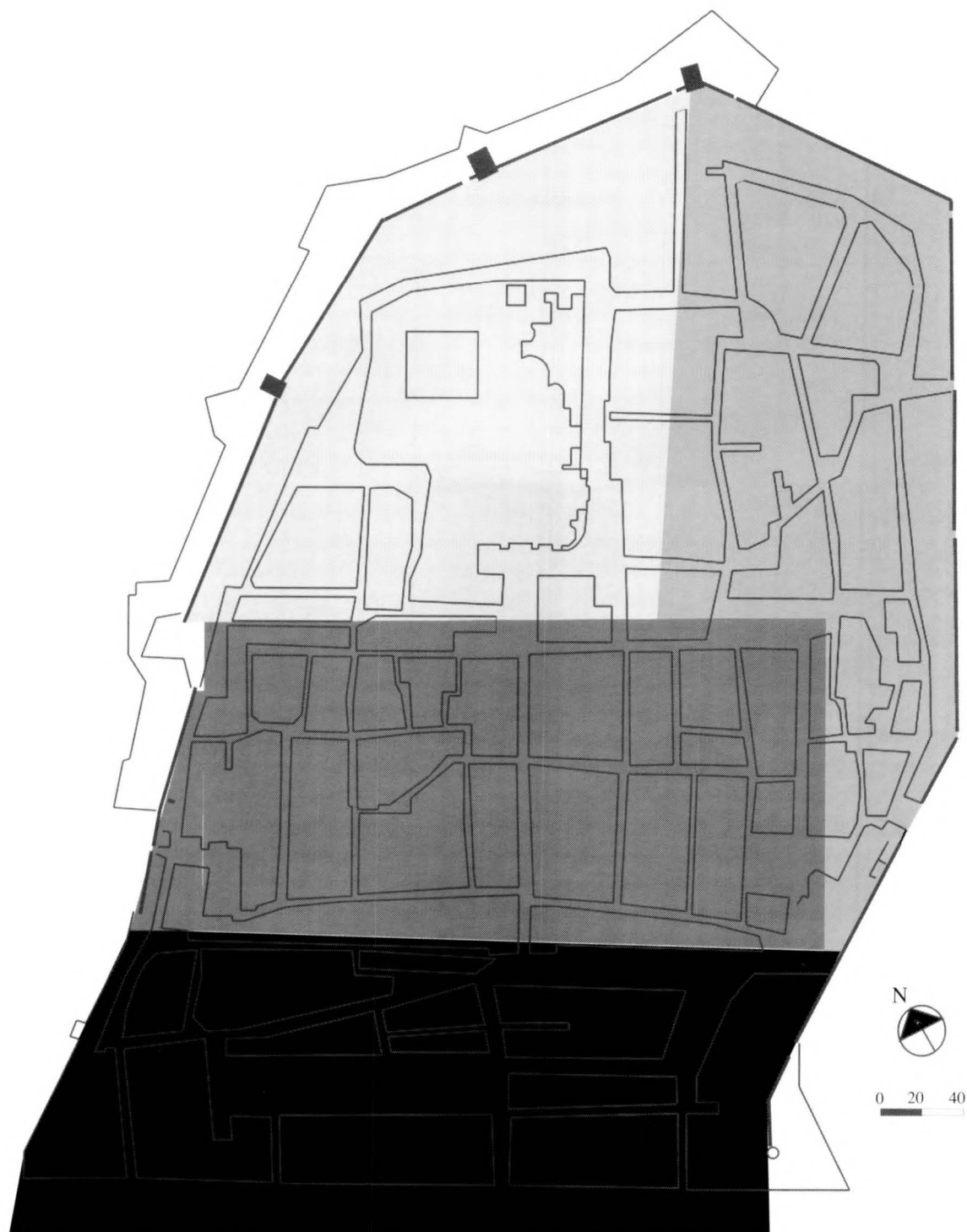

FIGURA 5: Fortificacions: núm. 1, castell del bisbe de Vic (Nahalis?); núm. 2-6, Mur Vell (núm. 2 i 3, estructures a determinar, torres?); núm. 4-6, torres d'Arandes i del Baró de les IV Torres i Porta de l'Olivera); núm. 7, castell de Robert d'Aguiló i posteriorment del Rei; núm. 8, torre de Saportella o dels Heretges; núm. 9, castell del Patriarca o *castrum episcopale* i dependències episcopals; núm. 10, castell del Prepòsit o Pabord; núm. 11, torre.

FIGURA 6: Edificis i àrees urbanes (base Riu 1987 i altres): núm. 1, Santa Tecla la Vella; núm. 2, Catedral; núm. 3, claustre i dependències de la canònica; núm. 4, capella de Sant Peu, infermeria dels canonges; núm. 5, castell del Prepòsit o Pabord; núm. 6, hospital de Santa Tecla; núm. 7, església de Sant Llorenç; núm. 8, castell del Patriarca o *castrum episcopale* i dependències episcopals; núm. 9, església de Sant Miquel del Pla; núm. 10, castell del bisbe de Vic; núm. 11, església de Sant Salvador del Corral (ubicació aproximativa); núm. 12, església de Natzaret; núm. 13, castell de Robert d'Aguiló i posteriorment del Rei; núm. 14, estructures d'hàbitat a la capçalera oriental del circ; núm. 15, antiga volta de Sant Pere, banys vells i banys nous; núm. 16, barri jueu; núm. 17, plaçes de l'Oli i Peixateries (zona comercial); núm. 18, Puig d'en Sitges i d'en Pallas (zona d'emmagatzematge agrícola).

- "Acròpoli eclesiàstica", equipaments episcopals i capitulars
- zona d'hàbitat dins plaça de representació del fòrum
- "raval intramurs"
- raval del "corral"

FIGURA 7: Zonificació de Tarragona Medieval (base Recasens 1975).

BIBLIOGRAFIA

- ADSERIAS, M.; ARBELOA, J.V.M.; DUPRÉ, X.; LEÓN, A.M.; MASSÓ, M.J.; PALANQUES, M.L. & SOLÉ, V. (1986), "Les excavacions realitzades a Tarragona durant el Pla de Solidaritat amb l'Atur l'any 1984", *Tribuna d'Arqueologia 1984-1985*, Barcelona, pàg. 35-42.
- ADSERIAS, M.; BURÉS, L. & RAMON, E. (en premsa), "Excavacions al carrer de Pere Martell de Tarragona (Tarragonès): 1000 anys d'evolució urbana", *Tribuna d'Arqueologia 1993-1994*, Barcelona.
- ALBERTINI, E. (1923), *Les divisions administratives de l'Espagne romaine*, París.
- ALFÖLDY, G. (1975), *Die Römischen Inschriften von Tarraco*, Berlin.
- ALFÖLDY, G. (1991), *Tarraco*, "Fòrum. Temes d'Història i Arqueologia tarragonines", 8, Tarragona.
- ALTISENT (ed.), A. (1993), *Diplomatari de Santa Maria de Poblet*, vol. I, anys 960-1177, Barcelona.
- AMENGUAL, J. (1984), "L'església de Tarragona al començament del segle V, segons la correspondència de Consentius a Sant Agustí", *Randa*, 16, pàg. 5-17.
- AMENGUAL, J. (1987), *Consensc. Correspondència amb Sant Agustí I*, Barcelona.
- AMO, M.D. DEL (1979), *Estudio crítico de la necrópolis paleocristiana de Tarragona*, Tarragona (1979, 1981 i 1989).
- ANUARI (1993), *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat Tardana. campanyes 1982-1989*, Barcelona.
- AQUILUÉ, X. (1993), *La seu del Col·legi d'Arquitectes. Una intervenció arqueològica en el centre històric de Tarragona*, Tarragona.
- ARBELOA, J.V. (1989a), "L'ocupació suburbial de les ciutats romanes: el sector nord-oriental de Tàrraco", *Butlletí Arqueològic*, època V, 8-9, (1986-1987), Tarragona, pàg. 87-124.
- ARBELOA, J.V. (1989b), "Per una nova interpretació del *Codex Veronensis* i les esglésies visigòtiques de Tàrraco", *Butlletí Arqueològic*, època V, 8-9 (1986-1987), Tarragona, pàg. 125-134.
- ARCE, J. (1982), *El último siglo de la España romana*, Madrid.
- ARCE, J. (1988), "La crisis del siglo III d.C. en Hispania y las invasiones bárbaras", *España entre el mundo antiguo y el mundo medieval*, Madrid 1982, pàg. 53-67.
- BALANÀ, P. (1992), *Crònica política de la Pre-Catalunya islàmica*, Barcelona.
- BALIL, A. (1969), *Excavaciones en la "Torre de Pilatos" (Tarragona). Campaña de excavaciones de 1962*, EAE, 65, Madrid.
- BARRAL, X. (1982), "Transformacions de la topografia urbana a la Hispània cristiana durant l'Antiguitat Tardana", *Ila Reunió d'Arqueologia Paleocristiana Hispànica (Barcelona-Montserrat 1978)*, Barcelona, pàg. 105-130.
- BENET, A. (1988), *El procés d'independència de Catalunya (897-989)*, Sallent.
- BENET, C.; FÀBREGA, X.; MACIAS, J.M. & REMOLÀ, J.M. (1992), "L'àrea d'enterraments baix imperial de Mas Rimbau/Mas Mallol, Tarragona", *Acta Arqueològica de Tarragona V (1991-1992)*, Tarragona, pàg. 73-86.
- BERGES, M. (1974), "Columnas romanas y cruces visigóticas en la plaza Rovellat de Tarragona", *Miscelánea Arqueológica. XXV aniversario de los cursos de Ampurias*, vol I, Barcelona, pàg. 153-167.
- BERMÚDEZ, A. (1989), "Estado actual de los proyectos de investigación arqueológica a cargo del área de Arqueología de la Facultad de Filosofía y Letras de Tarragona", *Acta Arqueològica de Tarragona II (1988-89)*, Tarragona, pàg. 45-46.
- BERMÚDEZ, A. (1993), "L'àrea d'hàbitat intramurs de l'antiga Tàrraco", *Tribuna d'Arqueologia 1991-1992*, Barcelona, pàg. 87-96.
- CATALUNYA ROMÀNICA (en premsa), *Catalunya Romànica*, vol XXI "Catalunya Nova I", Barcelona.
- DUPRÉ, X.; MASSÓ, J.; PALANQUES, L. & VERDUCI, L. (1988), *El circ romà de Tarragona I. Les voltes de Sant Ermegild*, Barcelona.
- DUPRÉ, X. & CARRETÉ, J.M. (1993), *La "Antiga Audiència", un acceso al Foro Provincial de Tarraco*, EAE 165, Madrid.
- ESCO, C.; GIRALT, J. & SÉNNAC, Ph. (1988), *Arqueología islàmica en la marca superior de Al-Andalus*, Osca.
- FLÓREZ, H. (1769), *España Sagrada*, vol. XXV, Madrid, 1770.
- GARCÍA MORENO, L.A. (1989), *Historia de España Visigoda*, Madrid.
- GIRALT, J. & TUSET, F. (1993), "Modelos de transformación del mundo urbano en el nordeste peninsular. Siglos V-XI", *V Congreso de Arqueología Medieval Española*, vol I, pàg. 37-46.
- GROS, M. DELS S. & GODOY, C. (1994), "L'Oracional Hispànic de Verona y la topografia cristiana de Tarraco a l'Antiguitat Tardana: possibilitats i límits", *Pyrenae* 25.
- GURT, J.M.; RIPOLL, G. & GODOY, C. (en premsa), "Topografia de la antigüedad tardia hispànica. Reflexiones para una propuesta de Trabajo", *Antiquité Tardive*, II.
- GUTIÉRREZ, S. (1993), "De la ciuitas a la medina: destrucción y formación de la ciudad en el sureste de Al-Andalus. El debate arqueológico", *IV Congreso de Arqueología Medieval Española*, vol I, pàg. 13-35.
- HAUSCHILD, Th (1983), "La muralla y el recinto superior romano de Tarragona", *Butlletí Arqueològic*, època V, 4-5, (1982-83), pàg. 101-139.
- KEAY, S. (1987), "La importación de vino y aceite en la Tarraconense oriental en la antigüedad", *El vi a l'Antiguitat. Economía, producción i comerç al Mediterrani occidental, I C.I-loqui d'Arqueologia Romana (Badalona 1985)*, pàg. 383-395.
- MENCHON, J. (1992a), "Arqueologia medieval a les comarques tarragonines, estat actual", *Acta Arqueològica de Tarragona V. (991-1992)*, Tarragona, 1992, pàg. 7-30.
- MENCHON, J. (1993), "De Tarraco a Tarragona (segles III-XIII), Especulacions al voltant de l'urbanisme medieval sobreposat al romà", *VII Jornades d'Arqueologia Medieval a Catalunya, 3-4-5 juny 1993*, Barcelona, pàg. 70-74.
- MENCHON, J. (1994), "Intervenció arqueològica al núm. 13 del carrer Nou de Santa Tecla de Tarragona (Camp de Tarragona)", *Quaderns d'Història Tarraconense*, XIII, Tarragona.

- MENCHON, J. (en premsa), "Les muralles de Tarragona, dades històriques", *Taller-Escola de Restauració de la Muralla (TERM), Memòria 1991-1994*, Tarragona.
- MENCHON, J. & REMOLÀ, J.A. (en premsa), "La adaptación del urbanismo medieval a las estructuras monumentales de época romana en Tarragona: el sistema de fortificaciones", *Actas del IV Congreso de Arqueología Medieval Española*, Alacant, 1993.
- MORERA, E. (1897), *Tarragona Cristiana. Historia del Arzobispado de Tarragona y del territorio de su Provincia (Cataluña la Nueva)*. Por (...), Tarragona, vol. 1 (reimpressió 1981).
- MUÑOZ, A. (1993), "Estat de la qüestió de l'estudi dels primers segles de cristianisme a Tarragona", *I Congrés d'Història de l'Església Catalana. Des dels orígens fins ara*, Solsona, pàg. 413-432.
- PALMA DE MALLORCA, A. DE (1956-1958), *Las calles antiguas de Tarragona (siglos XIII-XIX)*, Tarragona, 2 vols.
- PALOL, P. DE (1953), *Tarraco Hispanovisigoda*, Tarragona.
- PLADEVALL, A. (1989), *Història de l'Església a Catalunya*, Barcelona.
- PLADEVALL, A. (1991a), *La metròpoli de Tarragona. Nou-cents anys de la seva restauració medieval. Lliçó inaugural del curs acadèmic 1991-1992*, Barcelona.
- PLADEVALL, A. (1991b), "Les institucions i organització de l'Església catalana", *I Congrés d'Història de l'Església Catalana. Des dels orígens fins ara*, Solsona, pàg. 129-195.
- PLADEVALL, A. (1991c), "Maduresa de l'església dels comtats catalans: la restauració de la metròpoli de Tarragona" a MAS, M.C. & SOLÉ, E.A. (eds.) *Recull Ignasi Mallol i Casanovas (1892-1940)*, Tarragona, pàg. 31-65.
- RAMON, S. (1984), "Nova opinió sobre l'emplaçament de la primitiva catedral de Tarragona", *Quaderns d'Història Tarraconense*, IV, pàg. 37-49.
- RECASENS, J.M. (1975), *La Ciutat de Tarragona*, Barcelona, vol II.
- REMOLÀ, J.A.; MACIAS, J.M.; BURÉS, L. & NAVAJAS, M. (en premsa), "Mas Rimbau: l'ocupació funerària al sector septentrional de Tarraco", *XIV Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica*, Tarragona, 1993.
- RIU, E. (1987), *L'arqueologia i la Tarragona feudal*, "Fòrum. Temes d'Història i Arqueologia tarraconenses", 7, Tarragona.
- RIU, E. (1993), "Les transformacions de les ciutats romanes de Catalunya, entre la dissolució i la reurbanització", *XIV Congreso Internacional de Arqueología Clásica-Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica*, "La Ciutat en el món romà", Pre-Actes, vol II, pàg. 275.
- SALVAT, J. (1961), *Tarragona antigua y moderna a través de la nomenclatura urbana*, Tarragona.
- SÁNCHEZ REAL, J. (1951), "La juderia en Tarragona", *Sefarad*, XI, pàg. 339-34.
- SÁNCHEZ REAL, J. (1962-1963), "Un taller de decoración hispanovisigoda en Tarragona", *Boletín Arqueológico*, època IV, fasc. 77-78, pàg. 15-17.
- SERRA VILARÓ, J. (1936), *Fructuós, Auguri i Eulogi, màrtirs sants de Tarragona*, Tarragona.
- SERRA VILARÓ, J. (1960), *Santa Tecla la Vieja. La primitiva catedral de Tarragona*, Tarragona.
- SITJES, X. (1992), "Un testament de 1091, amb llegats per a obres públiques", *Acta Historica et Archaeologica Mediævalia*, 11-12, 1991-1992, pàg. 523-527.
- TED'A (TALLER-ESCOLA D'ARQUEOLOGIA) (1987), *Els enterraments del parc de la Ciutat i la problemàtica funerària de Tàrraco*, Tarragona.
- TED'A (TALLER-ESCOLA D'ARQUEOLOGIA) (1989a), "El Foro Provincial de Tarraco, un complejo arquitectónico de época flavia", *Archivo Español de Arqueología*, (159-160), 62, pàg. 141-191.
- TED'A (TALLER-ESCOLA D'ARQUEOLOGIA) (1989b), *Un abocador del segle V d.C en el Forum provincial de Tàrraco*, Tarragona.
- TED'A (TALLER-ESCOLA D'ARQUEOLOGIA) (1990), *L'amfiteatre romà de Tarragona, la basílica visigòtica i l'església romànica*, Tarragona.
- TERRÉ, M. (1990), "Una aproximació a l'ocupació suburbana del sector oest de Tarraco", *Acta Arqueològica de Tarragona II (1989-1990)*, Tarragona, pàg. 47-55.
- VILASECA, S. & PRUNERA, A. (1966), "Sepulcros de losas, antiguos y alto medievales de las comarcas tarraconenses", *Boletín Arqueológico*, època IV, fasc. 93-96, pàg. 25-46.
- VIRGILI, A. (1984), "La qüestió de Tarragūna abans de la conquesta catalana", *Quaderns d'Història Tarraconense*, IV, pàg. 7-36.
- VIRGILI, A. (1991), *L'expansió i afermament del feudalisme al Baix Gaià (segles XI i XII)*, Altafulla.